האם יש לאדם זכות למנוע נזק פוטנציאלי, וכיצד? (שני מעשים על רב יוסף) – שיעור כללי

פתיחה

בגמ' כג ב מובאות שתי מסורות על פסקי הלכה שפסק רב יוסף לגבי מניעת נזק עתידי.

השיעור יתמקד בשאלה חשובה זו של זכותו של אדם למנוע מזולתו להזיק לו, האם מותר, באלו תנאים, ומה מותר לו לעשות. הציר השני יהיה הבנת תפקידו של הסיפור ההלכתי, כלומר: פסק הלכה שאיננו מנוסח כמימרא אלא מובא כמסורת סיפורית. חשבו מה תפקיד שני הסיפורים בגמ' כאן, במסגרת הרחבה של הפרק השני.

בחלקו השני של השיעור נרצה להסביר את פסיקת הרמב"ם בסוגיה זו של מניעת נזק, ומדוע לא פסק כראשונים אחרים?

חשבו על השאלה הבאה. לראובן יש חצר שאינה מגודרת. הכלבים של שכנו, שמעון, נכנסים מדי פעם לחצרו, מזיקים חפצים הנמצאים בחצר, ומפריעים לבני הבית להשתמש בחצר בחופשיות. לאחר שראובן הזהיר את שמעון שיקשור את כלביו, כדי למנוע את הנזקים, אך זה לא נענה שוב ושוב, הניח ראובן רעל בחצר, והכלבים הורעלו ומתו. האם ראובן נהג כדין? התייחסות לשאלה דומה תמצאו בתשובות בסוף המקורות.

מקורות

- כג ב: "הנהו עיזי דבי תרבו...וקבל זוזך". רש"י, ר"ח, תוספות "יכלי", "הנהו". ברי"ף, וברא"ש פרק ב הל' י.
- כ א: "אמר אילפא...הכא נמי בקופצת". והרא"ש על גמ' זו פרק ב הל' ד. אפשר לדלג באמצע דבריו על דיונו בשיטת בעה"מ: מ"לכאורה משמע...כחצר הניזק", ולהמשיך בחלק השני: "ומיהו כי מעיינת ביה שפיר...".
- בבא בתרא כב ב המשנה (מרחיקין) והגמ' עד ...גרמא בניזקין אסור". רש"י, ורמב"ן ד"ה "לימא" (להלן).
- בבא קמא עט ב במשנה רק ההלכה הנוגעת לגידול בהמה דקה, ובגמ' שם: "ואף על פי שאמרו אין מגדלין...האחרונה שלושים יום". ושם פ א: "אמר רב יהודה אמר רב עשינו...דקה" (הלכה קצרה).
- רמב"ם הל' נזקי ממון ה, א ובהשגת הראב"ד ומה שפירשו הנו"כ (מ"מ, מגדל עז, כ"מ – להלן) , ובפסיקת השו"ע חו"מ שצז, א-ב (להלן)
- שו"ת חוות יאיר סי' קסה. שו"ת מהרש"ם ח"ד סי' קמ.
- חידושי רבנו מאיר שמחה מדווינסק, ב, כה (שלהלן)

מקורות מלאים

חדושי הרמב"ן מסכת בבא בתרא דף כב עמוד ב
ושמענו שכל היזק המזיק במקום שמניחין אותו אף על גב דלית ביה גירי השתא, דלבתר שעתא הוא דמזיק, כגיריה דמו ועדיפי נמי מגיריה דממש הוא ומיחייב לסלוקי היזיקא, ולא אמרו גיריה אלא דומיא דנמייה שקופצת מסולם לשובך ודומיא דגירי עצמן, הילכך מתני' ניחא דבור ושיח ומערה ודאי לא קשיא משום דכל מרא ומרא דקא מחי מרפי ליה לארעיה כדמפורש בגמרא לעיל, ואמת המים ונברכת הכובסין לאו משום דאזיל מיא לכותל הוא, דמיא מיתם תיימי בפחות משלשה טפחים והדר אזלי, אלא משום מתונא דאית בהו מתקלקל קרקעיתו של כותל דומיא דחול במתונא, ... ולא התיר רבי יוסי אלא באילן או בהנהו תרי דכי משי עלאי מיא מזקי לתתאי והמעזיבה עבה, דמיא מיתם תיימי בה ואחר זמן מזיקין ולא מכחו, שלא הזיקו באותו מקום שהניחם.

ור"ח ז"ל כתב בלשון קצרה הני כולהו דמתני' גיריה נינהו דמההיא שעתא משתכח היזיקיהו, ולא פליג אלא באילן דבעידנא דנטע ליתנהו לשרשין.

רמב"ם הלכות נזקי ממון פרק ה הלכה א
בהמה שהיתה רועה ופרשה ונכנסה בשדות ובכרמים אף על פי שעדיין לא הזיקה מתרין בבעליה שלשה פעמים, אם לא שמר בהמתו ולא מנעה מלרעות יש רשות לבעל השדה לשחוט אותה א שחיטה כשרה ואומר לבעליה בואו ומכרו בשר שלכם, מפני שאסור לאדם להזיק ולשלם מה שהזיק, אפילו לגרום הנזק אסור. +/השגת הראב"ד/ בהמה שהיתה רועה וכו' יש רשות לבעל השדה לשחוט

אותה. א"א דברים הללו לא נאמרו בגמרא /בבא קמא/ (כג) אלא בעיזי דשוקא שעומדות לשחיטה ואין להם רועה אבל במי שיש לו עדר של בהמות אין שוחטין לו כל עדרו אלא אם יזיק לעולם ישלם בלא שום התראה.

כסף משנה הלכות נזקי ממון פרק ה הלכה א: [א] בהמה שהיתה רועה וכו'. ומ"ש אף על פי שלא הזיקה. איני יודע מנין לו. ומ"ש ג' פעמים. נראה שהיה גורס כן בגמ':

מגיד משנה הלכות נזקי ממון פרק ה הלכה א: [א] בהמה שהיתה רועה וכו'. מימרא שם (דף כ"ג:) פ' כיצד הרגל ושם אמרו הני עיזי דשוקא וכו'. ובהשגות א"א דברים הללו לא נאמרו בגמרא וכו'. ורבינו סובר שפירושו עזים שהולכות בשוק כלומר שיוצאות לרעות בשוק. ורוב המפרשים כדברי הר"א ז"ל:

מגדל עוז הלכות נזקי ממון פרק ה הלכה א: ועוד דאפסדינהו לרב יוסף קאמר ולא אמר דהוו מזקי ליה לרב יוסף ולגדור מר גדירא בארעיה קאמר אלא ודאי עזי דבי תרבו רועות היו והיו מתפשטות או עוברות פעמים על נכסי דרב יוסף ואף על גב דאכתי לא אזקוה א"ל לאביי זיל צנעינהו מפני שאסור לגרום היזק דהיינו הפסד דרב יוסף וכדקי"ל גרמא בנזקין פטור אבל אסור ועוד דגזור בארץ ישראל שלא לגדל מכלל דעבדי לאזוקי והם דברי ר"מ ז"ל שאמר כלשון רבו ואף כי ר"ח ז"ל פסק כאביי איהו כרביה ס"ל וזה דרך נכון:

שולחן ערוך חושן משפט הלכות נזקי ממון סימן שצז סעיף א
מי שבהמתו רגילה ליכנס לשדה חבירו ומזיקתו, יכול בעל השדה להתרות בבעל הבהמה שישמור בהמתו, וצריך לשומרה. (ואם לא שמרה והזיקה, חייב לשלם היזקו) (כן מוכח מדברי התוס' והרא"ש). ואינו יכול לומר לו: גדור שדך כדי שלא תכנס בו.

הקצבים שיש להם בהמות לשחוט ביום השוק, אם הם מזיקות אפילו ברשות הרבים, מתרים בבעלים שלשה ד'} פעמים שישמרום, ואם לא שמרום רשאי הניזק לשחטם שחיטה כשרה, ואומרים לבעלים: בואו ומכרו הבשר שלכם.

שו"ת חוות יאיר סימן קסה

וכיוצא בו ממ"ש דלאו בכל גוונא עביד איניש דינא לנפשיה טעה חד מרבנן שהיה לו חנות לפני פתח ביתו בכל מיני קטניות וזרעונים ותרנגולות של שכינה פורחות תמיד על החנות ואוכלות מהם ואף שהפריחן כמה פעמים חוזרו' ופורחות וכמה פעמים הגיד לבעל התרנגולות שישמור תרנגלותיו ואם יחזרו ויבואו יכם וימיתם ולא חש ופעם אחת שחזרו ובאו ואכלו הכה בעל החנות אחריהם והרג אחת מהם המובחרת העומדת לגדל ביצים ואפרוחים ובאו לדין והיה פשוט בעיני בעל החנות דפטור משני טעמים האחת שהתרה בו כמה פעמים והנהי עזי דשוקא מתרינן במארייהו וכו' כבב"ק כ"ג ע"ב ועוד הרי ק"ל עביד איניש דינא לנפשיה אפי' במקום דליכא פסיד' דכיון דבדין בעי עביד לא טרח כ"ש בכה"ג דהוי ודאי פסידא ומ"מ יצא חייב ממני בדין וביקש לידע מאיזה טעם דנתיו ואף על פי שלא הייתי מחויב כי בא ברצון לדין לפני מ"מ הודעתיו.... גם על הש"ס קשה בהנהו עיזי דשוקא דמפסדי דמתרינן וכו' למה צריך התראה וגדולה מזו כתבו התוס' שם דדווקא עיזי בשוקא דקיימי לשחיטה וכו' מש"כ עז העומדת לחלבה וכו' יכול לומר לכשיזיק ישלם וכ"פ טור וש"ע סי' שצ"ז ולמה הלא ק"ל עביד איניש דינא לנפשי' ומוכח מאותה סוגיא שרשאי להכות חבירו ולחבול בגופו ולהזיק ממונו להציל את שלו ואחר שכתבו התוס' גבי עיזי דשוקא דשחטינן להו אחר התראה ואף על גב שישלמו מה שהזיקו לא בעי למיקם בהדייהו בדינא וכו' והוא ממש טעם מ"ש ר"נ עביד איניש דינא לנפשיה. אלא ע"כ הטעם דלא אמרינן עביד איניש דינא לנפשיה רק כשבא חבירו להזיקו בכוונה ורצון יכול לעמוד מנגד להציל ממונו ולהזיק חבירו בין בגופו בין בממונו מש"כ כשבהמות חבירו מזקת אותו בלי ידיעתו ובלי רצון חבירו והוא סוגי' דפרק כיצד הרגל כ"ג.

שו"ת מהרש"ם חלק ד סימן קמ
לכבוד הרב וכו' מוה' יעקב מוטנער נ"י דומ"צ בק"ק מיידאן בארץ הגר.

בדבר שאלתו אם מותר עפ"י דתוה"ק (לולא דד"מ) לפזר בתוך שדהו סם המות לבהמות בכדי שיוזקו וימותו בהמות אחרים שרגילים לילך ולהזיק בתוך שדהו אחרי שהתרה בבעליהם ורו"מ פלפל בזה והנה לכאורה י"ל דהרי איכא משום ב"ת =בל תשחית= וגם צעב"ח...אבל

בגוף הדבר אי מותר להזיק בהמות חבירו במקום פסידא הדבר מפורש לאיסור בש"ס ב"ק וש"ע חו"מ סימן שצ"ז וכמ"ש בתשו' חו"י סי' קס"ה והובא ג"כ בפת"ש שם וביאר שם בטעמא דל"א עביד אינש דינא לנפשי' במקום פסידא אלא כשבא חבירו להזיקו בכונה ורצון משא"כ בשורו שהיא שלא בכונת בעה"ב ורצונו ... ואם כי לכאורה יפה העיר רו"מ דיש לחלק בין היכי דמזיק שור של חבירו בידים ובין היכי דעושה רק בשלו ושל חבירו ניזוק ממילא דאדם עושה בתוך שלו מה שירצה מ"מ לפי טעמו של החו"י שחילק משום דבהמתו מזיקו שלא ברצון בעה"ב משמע דאין חילוק הגם די"ל דנידון החו"י שאני דהוא מיירי בדעביד בדחברי' אי אמרי' עביד אינש דינא לנפשי' משא"כ בנ"ד דהוא עושה בשלו וברשותו וכמ"ש רו"מ מ"מ בצירוף טעמים הנ"ל אין בידי להקל כיון דאפשר בע"א. והנלע"ד כתבתי [א"ה בד' התשובה הנ"ל שניתי והוספתי קצת דברים לאשר חילוקו של השואל הנ"ל הוטב בעיני ומ"מ בגוף הדין לא שלחתי יד כי אין משיבין את הארי וכו']:

חידושי רבנו מאיר שמחה ב, כה

במה שסיים משנה סוף קדושין, "אברהם אבינו קיים כל התורה, וסמכו לנזיקין, משום גבי אברהם כתיב "וַיִּפְתַּח הגמלים" (בראשית כד, לב) שהיו יוצאים זמומים [=בפיות חסומים] שלא ירעו בשדות אחרים... נמצא אברהם היה הראשון המורה דרך שלא רק שמירת גופו עליו כי אם גם שמירת ממונו עליו. לכן סמכו לארבעה אבות נזיקין.